

Г.С. Онуфрієнко,
доцент кафедри загальної мовної підготовки
Запорізького національного технічного університету,
доктор філософії у філологічних науках, доцент

ПАРАДИГМАТИЧНА ПАНОРАМА СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Різні термінологічні простори, відбиваючи концептосфери відповідних галузей, постійно, проте різними темпами й траєкторіями, еволюціонують, взаємодіють і навіть утворюють суміжні зони, котрі набувають статусу гібридних. Ці різні за масштабами і сутністю процеси асоціативного групування термінів складають парадигматичну панораму термінології, аналітичний опис якої лінгвістичними категоріями є актуальним, теоретично цінним та практично значущим як для загального термінознавства, так і для прикладного мовознавства, спеціальної номінації та спеціальної мовної комунікації. Мета цього дослідження – простежити й лінгвістично описати види парадигматичних відношень у різних стратах юридичної термінолексики з урахуванням її динаміки.

У наукових працях із теорії номінації українських (Ф.Бацевич, М.Кочерган, В.Манакін та ін.) і російських лінгвістів (О.Кубрякова, В.Лейчик, Д.Лотте та ін.) доведено, що знаки природних мов співвідносяться з поняттями у двох векторах: у парадигматиці (вертикальна вісь, асоціативні відношення) – як номінативні знаки та синтагматиці (горизонтальна вісь, лінійні відношення) – у складі предикативних знаків. Ілюстрацією парадигматичних відношень у термінології виступають різні класи термінологічних одиниць: один і той же термін може входити на засадах різноманітних асоціативних зв'язків (наприклад, загальне – часткове, подібне – протилежне тощо) у різні лексико-семантичні парадигми, зокрема, гіперо-гіпонімічні, синонімічні, антонімічні, омонімічні, паронімічні.

Гіперо-гіпонімічні відношення є провідними в системі парадигматики як у відносно специфічній, так і в абсолютно специфічній групах юридичної термінолексики з урахуванням їх ролі у спеціальній комунікації. Саме родові відношення тематично структурують та ієрархізовують галузеву

термінологію. Наприклад, термін *право* як базовий гіперонім, доповнений додатковими значеннєвими ознаками, утворює парадигму ієрархії на засадах логіко-семантичного підпорядкування: *право* → *банківське (вексельне, виборче, договірне, доказове, загальне, заставне, звичаєве, консульське, міжнародне, цивільне) право* (перший ступінь ієрархії); *міжнародне право* → *адміністративне (економічне, космічне, кримінальне, публічне, торгове, фінансове) міжнародне право* (другий ступінь ієрархії).

Полісемія в термінології – особливий вид парадигматичних відношень на основі семантичних асоціацій. Наприклад, у кримінальному, авторському, цивільному праві та в економічній сфері іменниковий термін *виконавець* функціонує з різним поняттєвим змістом, що фактично підтверджується: один і той же концепт у суміжних сферах звузив своє значення в умовах спеціалізованої галузі. Порівняємо: *виконавець* – це «співучасник злочину» у кримінальному праві; «особа, котра виконує певним чином твір літератури або мистецтва» в авторському праві; «юридична чи фізична особа, яка виконує роботи чи надає послуги споживачам» у цивільному праві; в економічній сфері – це «підприємство, організація, установа чи громадянин-підприємець, які виконують роботи чи надають послуги». Порівняльний аналіз дефініцій переконує, що тільки у цивільному праві та економічній сфері майже не відбувається галузева спеціалізація, а навпаки – спостерігається реалізація одного і того ж термінологічного значення.

Багатозначність у термінології переважно виникає внаслідок метонімічних асоціацій і представлена в основному термінами-однословами, тоді як складені терміни чи терміни-словосполучення тяжіють до моносемічності. Полісемія також може ускладнюватися й омонімічними відношеннями.

Найяскравіший і постійний прояв динамізму термінології – це інновації, термінологічні неологізми, які імпульсовані асоціацією за парадигмою «відоме (дане, знайоме, старе) – нове (невідоме)», котра детермінується універсальними

категоріями «час» і «простір» та корелюється з уявленнями про ціле й цілісне, якими ще з часів Арістотеля вважалося те, що має початок, середину і кінець.

Українські терміни-неологізми на дефінітивному рівні у різних галузях права досліджують і юристи (зокрема, А. Красницька, О. Онуфрієнко, В. Радецька, С. Чернявський, І. Усенко та ін.), і лінгвісти (наприклад, Г. Онуфрієнко, О. Сербенська, Л. Туровська та ін.). Поміж термінологічних неологізмів найбільшу групу складають ті, що є похідними на питомому ґрунті від лексичних запозичень із мертвих та живих європейських мов (наприклад, *апелювач*, *кіберзлочин*, *мажоритарник*), і найменша – похідні від питомих основ за допомогою формантів із міжнародного фонду (наприклад, *античинник*, *підписант*, *зіперзростання*). Група лексичних запозичень – це термінологічні неологізми (наприклад: у міжнародному економічному праві – *франчайза* (*франшиза*), у цивільному праві – *лізинг*, *секвестр* тощо). Активно з'являються нові гетерогенні терміни. Серед них, зокрема, в кримінальному праві – *кримінальне провадження*, *судовий розпорядник*; *дистанційне судове розслідування*, *єдиний реєстр досудових розслідувань*; у цивільному праві – *заповіт подружжя*; *страховий сертифікат*; у фінансовому праві – *афілійована особа*, *асоційована компанія*, *пов'язана особа*, *розміщення відходів*. З'явилися навіть нові спеціальні галузі права, наприклад, корпоративне, інформаційне, міжнародне космічне право. Актуалізувалися й окремі поняття та відповідно терміни (*суд присяжних*, *гуманітарна інтервенція*). Інформаційна ера розвитку глобальної економіки поповнилася такими запозиченими з англійської мови неологізмами: *вузли метрополій*, *інформаційний капіталізм*, *інформаціонізм*, *мережеве суспільство*, *міжмозкова творча комунікація*, *ноосферо-космічна цивілізація*. Їх новизна є очевидною для носіїв української мови.

У найскладніших випадках щодо визначення «новизни» лексеми доцільно керуватися запропонованою професором О. Котеловою «презумпцією новизни»: якщо неможливо довести, що відсутнє в словниках і картотеках слово є старим, є достатні підстави вважати його за нове.

Шляхи творення нових термінів у мові юридичної науки різні. Найбільш активні і продуктивні, зокрема, такі, як морфологічний спосіб (*адмінвідповідальність, бутлегерство, відеопіратство, іпотекоутримувач, легітимність, ліцензування, орендар, патентознавство, пролонгація, мінізація, трастовик*); синтаксичний спосіб (*заповіт подружжя в сімейному праві; кримінальне провадження, дистанційне судове розслідування в кримінальному праві; розміщення відходів у фінансовому праві; страховий сертифікат у цивільному праві*); лексичне запозичення (*бутлегер, контрактант, контракція, контрафакція, корупція, лізинг, приватизація, прокурисст, промульгація, рекет, секвестр, сертифікація, трансфер, франчайзер, франшиза*).

За структурою нові юридичні поняття представлені як однослівним (простим, складним, складноскороченим) терміном (*невинуватий; самовикриття; ЄРДР – єдиний реєстр досудових розслідувань*), так і словосполученнями різної лінійної довжини (*кримінальне правопорушення, корпоративна етика, судовий розпорядник; матеріали кримінального провадження* тощо). Поміж нових термінів окрему групу утворюють такі, які замінили (уточнили) терміни, що раніше функціонували у мові права: *кримінальне правопорушення* (раніше – кримінальний злочин), *розслідування* (раніше – слідство чи дізнання).

Поміж синонімів, поява котрих свідчить як про тривалість і складність процесів формування й розвитку, так і про тенденцію до мовного вдосконалення термінології (пошуку якнайточнішої і найумотивованішої номінації), концептуально переконливими є виключно абсолютні синоніми (дублети), наприклад: *асесор = засідатель, юрист = правник, апеляція = оскарження*. Ідеографічні синоніми (наприклад, *адвайзер = радник = консультант*) у рамках, зокрема юридичної, термінології суттєво ускладнюють чи навіть унеможливають або спотворюють спеціальну комунікацію.

Асоціації на засадах протилежних, але порівнюваних в одному аспекті відношень утворюють антонімічні опозиції (наприклад, *осудність ≠ неосудність*,

засуджений ≠ *виправданий*). Утворення антонімічних парадигм відбувається за загальними мовними принципами протиставлення назв.

Сфери функціонування, звукова близькість, відмінність чи подібність, мовне походження можуть стати чинниками паронімічних відношень у термінології (порівняємо: в мові права *підозрюваний* – *підозрілий*, *досліджувати* – *розслідувати*).

Отже, здійснене в парадигматичній площині лінгвістичне дослідження сучасної юридичної термінологіки, засвідчуючи системність її організації (та міру/ступінь цієї системності) в лексико-семантичних асоціаціях, дозволило виявити в групі абсолютно специфічної (вузькоспеціальної) лексики такі провідні (основні) напрями семантичної організації номінативних знаків, як гіперонімія, антонімія, абсолютна синонімія. У групі відносно специфічної лексики більш поширені полісемія, неповна синонімія, омонімія, паронімія. Серед неологізмів в юридичній сфері домінують утворені в синтаксичний спосіб. Неологізми поповнили галузеві терміни на позначення осіб як суб'єктів, процесуальних документів, процесуальних ознак тощо. Поміж нових термінів чимало таких, що відновили активність, актуалізувалися внаслідок активізації відповідного правового поняття (у кримінально-процесуальному праві це, наприклад, *суд присяжних*). За неологізмами нерідко легко визначити часовий проміжок у розвитку окремої галузі права. Юридичні неологізми – очевидний доказ розвитку термінологій відповідних галузей права, результат вмотивованої екстралінгвальними та інтралінгвальними чинниками активності процесу в нормування, кодифікації та стандартизації термінології мови українського права.

Здобуті результати системного дослідження специфіки парадигматичних відношень у різних сферах юридичної термінологіки і неологізмів мають вагомим теоретичним значенням та широкий спектр можливостей для лексикографічного опису лінгводидактичного впровадження.